

1830: Fransa'nın Cezayir'i İşgali, Abdülkadir'in Yükselişi ve Amerikan Kamuoyunda 'Abdülkadir' Hayranlığı*

Adil BAKTIAYA**

Öz

19.yüzyılın pek çok ünlü yazar ve politikacısının kendi çağlarının en etkili simalarından biri olarak Abdülkadir adında, bütün resimlerinde İslami-geleneksel giysiler içinde görünen bir Kadiriye şeyhini göstermesi bugünden bakıldığında son derece ironiktir. 19.yüzyılın ikinci çeyreğinde özellikle ABD'de Abdülkadir adındaki bu şeyhin kamuoyunda yaygın olarak bilindiği ve takdir edildiği, onun onuruna beste yapıldığı ve hatta yeni kurulan bir kente onun adının verildiği görülmektedir. Bu çalışmada 1830'daki Fransız işgaline karşı Cezayir halkını örgütleyen ve onlara liderlik eden Emir Abdülkadir el Cezayiri'ye Avrupa ve ABD'de bu ünü kazandıran tarihsel süreç ele alınmış, ardından ABD'deki Abdülkadir imajı bu ülkenin eski dünyanın olaylarına gittikçe artan ilgisiyle ilişkilendirilmiştir. Buna göre Abdülkadir'in ABD'de bu denli sevilmesi, Fransa'nın Cezayir'de işlediği katliamlara karşı duyulan insani bir tepkinin yanında Amerika'da oryantalist literatürü de doğuran ve gittikçe artan genel siyasi ve ekonomik bir ilginin ve Avrupa'nın çeşitli güçleriyle çeşitli alanlarda ortaya çıkmakta olan rekabetin ilginç bir sonucu olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir, Abdülkadir, Oryantalizm, Amerika-Avrupa Rekabeti.

1830: French Occupation in Algeria, the Rise of Abd el Qadir and the Abd el Qadir admiration in USA.

Abstract

It is ironic how many of the distinguished writers and politicians of the 19th Century have depicted a Qadirian Sheikh named Abd el Qadir wearing traditional clothes as one of the most influential figures of the time. This Qadirian Sheikh was well known and much admired in the second quarter of the 19th Centu-

* Bu yazıda kullanılan Fransızca metinlerin çevirisindeki yardımlarından ötürü sayın hocam Prof. Dr. Cemil Oktay'a ve Dr. İlker Aktükün'e, ayrıca John Conrad Viereck'le ilgili bilgileri sağlayan Library of Congress Music Division'da çalışan uzman araştırmacılara teşekkür ederim.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi.

ry, particularly in the USA. Songs were written to honor him and a city was named after his name. This study deals with the historical period when Abd el Qadir's fame spread throughout Europe and USA for organizing the Algerian people against the French occupation of 1830. Also the image of Abd el Qadir was identified with the ever-mounting interest of USA to the affairs of the Old World. The Abd-el Qadir admiration in USA can be considered as the outcome of human response to the massacre carried out by the French in Algeria. But besides this fact, it can also be considered as the interesting outcome of the advancing US-European competition in many fields and the ever-mounting political and economical interest which also paved the way for the emergence of oriental literature in USA.

Keywords: Algeria, Abd-el Qadir, Orientalism, USA-Europe Competition.

الاحتلال الفرنسي للجزائر عام 1830 وارتفاع نجم " عبد القادر "

والاعجاب بـ " عبد القادر " لدى الرأي العام الأمريكي

عادل باكتي آيا

خلاصة

تطرق العديد من الكتاب والسياسيين المرموقين الذين عاشوا في القرن التاسع عشر للميلاد الى الشيخ عبد القادر، أحد شيوخ الطريقة القادرية الذي كان احد شهر الشخصيات المؤثرة في ذلك العصر، والذي كان يظهر في جميع صورته الفوتوغرافية بزي اسلامي تقليدي. على اننا اذا ما نظرنا الى الموضوع بمنظار هذا اليوم، نجد ان هناك تناقضا كبيرا يبرز نفسه في الموضوع. فقد كان هذا الشيخ معروفا جدا لدى الرأي العام في الولايات المتحدة الامريكية بالخاص في الربع الثاني من القرن التاسع عشر، وكان يلقى تقديرا واسعا في تلك الاوساط، بل حتى انه نظمت الحان باسمه، لا بل وقد سميت احدى المدن المؤسسة حديثا آنذاك باسمه.

يتناول هذا المقال بالبحث الوثيرة السياسية التي اكسبت الامير عبد القادر الجزائري هذه الشهرة، الذي تزعم تنظيما حشد الشعب الجزائري ضد الاحتلال الفرنسي لبلادهم عام 1830، تلك الفترة التي اكسبت هذا الشيخ الشهرة الواسعة في اوربا والولايات المتحدة الامريكية. ويسعى المقال الى عقد علاقة بين اسطورة عبد القادر المتعاطفة في الولايات المتحدة الامريكية، وبين الاهتمام المتزايد بمرور الزمن الذي بدأ في الولايات المتحدة بالعالم القديم. ويخلص المقال الى القول بان التعاطف الكبير مع هذا الشيخ في الولايات المتحدة كان سببا وفي نفس الوقت نتيجة لرد الفعل الانساني تجاه المجازر التي ارتكبتها فرنسا في الجزائر، ومبعثا لخلق أدب مهتم بشؤون الشرق، وتحسسا تجاه الاهتمام السياسي والاقتصادي المتنامي بذلك العالم، وسببا للمنافسة في مجالات عديدة مع الكثير من القوى الأوروبية.

الكلمات الدالة : الجزائر. عبد القادر. الأدب المهتم بالشرق. المنافسة الامريكية – الأوروبية.

1860 yılında Lübnan'da Dürzilerle Maruniler arasında sonradan bütün mezhepleri içine çekecek bir iç savaş patlak vermiş, olayların haberi Şam'a vardıkdan kısa bir süre sonra olaylar Şam'a da sıçramıştı. Ancak Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında Lübnan'dakine benzer bir güç dengesi olmadığından, Şam'da, sonradan Osmanlı Devleti'nin sorumlularını çok şiddetli bir şekilde cezalandıracağı bir katliam yaşanmıştı. Katliam sırasında kentteki bazı Müslüman önde gelenler Hıristiyan komşularını korumaya çalışmış, bu amaçla evlerini sığınaklara çevirmişlerdi. Olayların çıkması ve büyümesinde payı olan eşraf bölgeye olağanüstü yetkilerle gönderilen Fuat Paşa tarafından cezalandırılırken Hıristiyanların canını kurtaranlarsa hem Osmanlı Devleti hem de bazı Avrupa devletlerinin hükümdarları tarafından ödüllendirilmişti. Ödüllendirilen Müslüman liderler arasında Emir Abdülkadir el Cezayiri en çok onore edildi. Örneğin Şam kenti durulduktan sonra pek çok devlet veya hükümet başkanının gönderdiği hediyelerin yanında İngiliz kraliçesi de Emir'e hediye olarak bir kutu içinde değerli bir silah göndermişti. Emir Abdülkadir ayrıca kimlerin ödüllendirilmesi gerektiği konusunda bir referans kaynağı olarak da kullanılmıştı. Osmanlı Devleti de Abdülkadir'i Birinci Dereceden Mecidî nişanıyla ödüllendirmiş; ardından 1865'te İstanbul'a gelen Abdülkadir padişah tarafından kabul edilmiş, bu kez Birinci Dereceden Osmanî nişanıyla yeniden ödüllendirilmiştir. 1860 olayları Masonların da Emir'e teşekkür etmesine ve böylece kendisiyle irtibata geçmelerine vesile olmuştur. Emir'e *Henri Quatre of France Farmason Locası* tarafından üzeri elmaslı bir mason nişanı gönderilmiş ve kendisi 'kardeşliğin' üyesi olmaya davet edilmişti.¹

Olaylara dair pek çok belgede Abdülkadir'in adı "meşhur Abdülkadir" olarak geçmekteydi. Abdülkadir'in hayatına kısa bir bakış onun otuz yıl öncesinden yani 1830'lardan itibaren Avrupa'da tanındığını göstermektedir. Bu çalışma 19.yüzyılın ikinci çeyreğinde uzun yıllar boyunca gazetelerde ismine rastlanan, Fransa'nın çeşitli yerlerinde sokaklarda portreleri satılan Abdülkadir'i bir kahraman haline getiren süreci ele alacak, yalnızca Avrupa'da değil Atlantik ötesinde de yaygın bir şekilde tanındığını ve seçkin bir siyasi ya da akademik zümrenin haricinde kamuoyunda da bilindiğini örneklerle göster-

¹ Bu çalışma Abdülkadir'in Osmanlı Devleti topraklarına göç etmesine kadar ki yaşamını konu etmektedir. Beklenenin aksine Abdülkadir bu göçten sonra kendi kabuğuna çekilmemiş, Şam'da son derece ihtiyatlı da olsa siyasi olarak önemli ve etkili bir şahsiyet olarak yaşamını sürdürmüştür. Abdülkadir'in 1860 olayları sırasındaki tutumu ve sonraki yaşamı bir başka çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bkz. Adil Baktıyaya, "19.Yüzyıl Arap Dünyasından Bir Portre: Emir Abdülkadir El-Cezayiri", *Bilgi ve Belge*, Bilgi Üniversitesi Y., İstanbul, Yaz 2004, s.197-210.

ecek, ardından ABD’de Abdülkadir’e yönelmiş bu ilginin nedenlerine dair yanıtlar bulmaya çalışacaktır. Bu amaçla hem Abdülkadir’in yükselişini hem de Fransa’nın ABD kamuoyu nezdinde itibar kaybedişini hazırlayan süreçlere değinmek, dolayısıyla 19.yy Cezayir tarihiyle ilgili bazı gelişmelere yer vermek kaçınılmaz olmaktadır.

Önceden belirtmek gerekirse Abdülkadir (Emir Abdülkadir İbn Muhyiddin El Cezayirî, 1807-1883), Cezayir’i 1830’da işgal eden Fransa’ya karşı Cezayir halkının yürüttüğü ve uzun süre başarılı olmuş olan bir direniş hareketinin lideridir.

Gerek işgal, gerekse buna karşı örgütlenen direniş üzerine dönemin pek çok ünlü düşünürü fikir beyan etmiştir. Örneğin Friedrich Engels *Komünist Manifesto*’nun yayınlanmasından bir ay kadar önce kaleme aldığı bir yazısında Fransa’nın Cezayir’i işgalini ve Abdülkadir’in yenilgisini medeniyetin ilerlemesi adına “önemli ve talihli bir olay” olarak alkışlamıştı.² Engels dokuz yıl sonra 1857’de görüşlerini tamamen değiştirmiş, Fransız sömürge yönetimini kınamaya ve Fransız işgaline karşı oluşan bu direnişe sempati duymaya başlamıştır.³ Victor Hugo da aynı şekilde başlarda barbarlara “aydınlık” götürmekten yanaydı. Ancak sonradan “barışçı yayılma” taraftarı olacak, Fransa’dan sürüldükten sonra Fransız ordusunun Cezayir’de yaptıklarını “bir skandal” olarak niteleyecekti.⁴ Sürgündeki Victor Hugo, Abdülkadir’e, 1852’de yazdığı “Orientale” adlı bir şiirinde övgüler düzecek kadar sempati duymaya başlamıştı.⁵

2 August Nimtz, “Class struggle under ‘Empire’: in defence of Marx and Engels”, *International Socialism Journal*, International Socialism, Sayı 96, Kış 2002.

3 Ibid.

4 Hugo 1830’larda yazmaya başladığı *Sefiller* romanına uzun bir süre ara vermiş, 1862’de ilk bölümünü yayınlamıştır. Kimi eleştirmenlere göre *Sefiller*’de Hugo, Cezayir işgalinin bir sonucu olan sefalet ve düşkünlüğü anlatmaktadır. Hugo Cezayir’deki askerî operasyonu yürüten Mareşal Bugeaud ile 1841 ve 1846’da olmak üzere iki kez görüşmüş, Bugeaud Cezayir bütçesi için o sıralarda Yüksek Meclis üyesi olan Hugo’dan destek istemiştir. Hugo bu görüşmelere dair hiçbir not almamıştır, ancak eşi Adèle Hugo bu görüşmeleri doğrulamakta ve bilgi vermektedir. Hugo bu yıllarda hala barbarlara uygarlık götürme misyonuna sahip çıkmaktadır. Ancak Abdülkadir teslim olduktan sonra Fransa’nın verdiği sözü tutmayıp onu hapse atması Victor Hugo’yu rahatsız etmiştir. Kendisi sürgündeyken eski bir askerden Fransa’nın Cezayir’de yürüttüğü vahşete dair duydukları onun görüşlerinde önemli değişikliklere yol açmış görünmektedir. Bkz. Gilles Manceron, “Victor Hugo et la colonisation de l’Algérie”, <http://ldh-toulon.net/spip.php?article138>, 14 Aralık 2004.

5 “O, palmiyelerin altında doğan sultan/ Kızıl kurtların dostu / Dingin gözlü vahşi hacı / Düşünceli, yırtıcı, lâkin yumuşak Emir / O, soluk fakat karşı konulmaz kişilik / ...Maşlak beyazlığında solgun hayalet / O, mükemmel asker, mükemmel din adamı...” Bkz. Victor Hugo, *Oeuvres Complètes de Victor Hugo: Poésie. IV, Les Châtiments*, Paris: J. Hetzel, A. Quantin, 1881, s.147-149. (Dizelerin Türkçe çevirisi şu eserden alınmıştır: Raphael Danziger, *Bir Başkaldırının Anatomisi*, Çev. Tuba Elgün, İstanbul: Akabe Y., 1998, s.i.

Cezayirî üzerine düşüncelerini beyan edenler arasında Alexis de Tocqueville'in ayrı bir yeri bulunmaktadır. Tocqueville yalnız bir düşünür değil bir siyasetçidir ve işgalin hem gerekliliğine hem de icra biçimine dair öne sürdüğü düşünceler son derece etkili olmuş, denilebilir ki sertlik dozu artırılmak suretiyle Cezayir'deki Fransız ordusu tarafından hayata geçirilmiştir. Tocqueville'in Abdülkadir'le ilgili düşüncelerine direnişin gelişimine paralel olarak aşağıda biraz daha yakından değinmek yararlı olacaktır.

Fransa'nın Cezayir'i İşgali ve Abdülkadir'in Yükselişi

Osmanlı hakimiyetine 16. yüzyılda giren Cezayir, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan sonra güçlü bir donanmaya sahip olmayışı nedeniyle Mısır ve Suriye gibi vilayetlerden hep daha bağımsız olmuştur.⁶ 19.yüzyılda Cezayir görünüşte Osmanlı Devleti'ne tabi olmakla birlikte fiili olarak bağımsız olan, yabancı ülkelerin anlaşma imzalamak üzere resmi olarak tanıdıkları bir devletti. Cezayir'in Osmanlı devletine sadakatinin sürmesinin nedeni devlet teşkilatının Osmanlı sultanının rızasıyla Doğu Akdeniz kıyılarından devşirilen Yeniçerilere (Cezayir'in başında Yeniçerilerin arasından seçilen bir "Dayı" bulunmaktaydı) dayanmasıydı.⁷

Cezayir'deki Dayı yönetimi, 1798'deki Mısır seferine hazırlanan Napolyon Bonapart'ı, ihtiyaç duyduğu buğdayı kredili olarak satmak suretiyle desteklemiş, ama sonradan alacaklarını tahsil etmekte güçlük çekmişti. Bu konudaki tartışmalar Cezayir Dayısının Fransız konsolosuna hakaret etmesiyle yeni bir boyut kazanmış, sonuçta bunu bahane eden Fransa 1830 yılında Cezayir'i işgal etmişti.

Andre Raymond (Marsilyalı işadamları hariç olmak üzere) Fransa'nın Cezayir'i sömürgeleştirmekte aslında çok istekli olmadığını belirtmektedir. Buna göre Fransız hükümeti, daha çok, Cezayir'de elde edilecek bir zaferi iç politika-daki bir zafere tahvil etme niyetindeydi. Ancak elde edilen zaferin monarşiye kurtaramadığı görülecekti.⁸ Fethedilen durumundaki Cezayir Dayısı Fransa'ya getirilirken tacını kaybetmiş olan fatih Fransa'yı terk ediyor, "X.Charles aynı ay içinde Cezayir'i kazanırken Fransa'yı kaybediyor"du.⁹

6 Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara: TTK, 1992, s.328.

7 Andre Raymond, "Sömürge Öncesi Dönemde Kuzey Afrika", *İslam Tarihi: Kültür ve Medeniyeti*, cilt 3 içinde, P.M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis, çev: H. Aktaş, İ. Pamuk vd, İstanbul: Kitabevi Y., 1997, s. 169.

8 Raymond, s.172-173.

9 "The War in Algeria", *The Littell's Living Age*, Boston, Nisan-Mayıs-Haziran 1853, s.237

X.Charles İngiltere'ye sürekli işgalden sakınacağına ve sadece korsanları cezalandırmak niyetinde olduğuna dair verdiği sözde samimi olsa bile onun yerini alan Louise Philippe için Cezayir'i elde bulundurmamak ciddi bir zorunluluktu. Öte yandan Yunan bağımsızlık savaşının Akdeniz dengelerini Fransa'nın aleyhine değiştirdiği hatırlandığında, Fransa'nın Cezayir'i işgalinde bu etkeni de göz önünde bulundurmuş olması güçlü bir ihtimal olarak belirmektedir. Bu dönemde hem Yunanistan hem de Osmanlı Devleti (dolayısıyla Akdeniz) üzerinde İngiltere'nin etkisi çok artmıştır. Öte yandan Fransa Cezayir'i isteksizce işgal etmiş ve yalnızca iç politikada kullanılabilecek bir zafer elde etmek istemiş olsaydı söz verildiği üzere Dayı yönetimini cezalandırmakla yetinip süratle çekilmesi beklenirdi. Cezayir'in işgalinin sonraki gelişimi Fransa'nın kararlılığını göstermiştir. Fransa'nın bir kararsızlığı varsa bunun, işgalin kıyı şeridiyle mi sınırlı kalacağı yoksa ülkenin içlerine de yayılıp yayılmayacağı ve bunun zamanlamasıyla İngiltere'nin göstereceği muhalefetin ne şekilde üstesinden gelineceğiyle ilgili olduğunu düşünmek daha akla yatkındır. Herhalükarda Eylül ayında Cezayir'e çıkan Fransızlar Ekim ayında ilk örnek çiftliklerini kurmuşlardı bile.¹⁰

Osmanlı Devleti o sıralarda ordusuz, donanmasız kalmış ve diplomatik olarak da elleri kolları bağlanmış bir ülke olarak tarihinin en büyük bunalımlarından birini yaşamakta olduğundan Cezayir'in Fransa tarafından işgaline ciddi bir tepki gösterememiştir.¹¹

İşgalin Gelişimi ve Abdülkadir'in Devleti

İlk hamlenin başarısı üzerine Fransa, ülkeyi kolay bir şekilde işgal edebileceğini düşünmeye başlamışken iç kesimlerde hiç beklemediği bir direnişle karşılaştı. Yirmili yaşlarının ortalarında bir genç olan Abdülkadir el Cezayirî ülkesinin Fransa'ya karşı yürüttüğü ve başlangıçta babasının liderliği altında örgütlenen direniş hareketinin başına geçmiş, dağınık kabileleri birleştirip 1832'de bağımsız Cezayir'i yönetmeye başlamıştı. Kazandığı askerî zaferlerin ardından

10 Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s.329.

11 Henüz Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının şoku yaşanırken Mısır sorunu patlak vermiş, Osmanlı ordusu 1831'de ihtiralsı valisi Mehmet Ali Paşa'yla Suriye'de savaşa tutuşmuştu. Mısır'la kısa aralıklarla yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti'nin her seferinde bozguna uğradığı görülecek, sonunda İmparatorluğun başkentini korumaya yetecek kadar dahi gücü kalmayacaktı. İngiltere'nin Osmanlı padişahına verdiği Mehmet Ali Paşa'ya karşı destek sözü Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasında da etkili olmuştu. Bkz. M. Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923): Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Y., 2001, s.95.

Abdülkadir, Fransa'yla yapılan Desmichels (1834) anlaşmasıyla ülkenin batısındaki iktidarını iyice güçlendirmiş, 1836'da Bugeaud komutasındaki Fransız ordusuna yenilse de bunun bir yıl sonrasında yeniden kendi lehine bir anlaşma (Tafna Anlaşması-1837) yapmayı başarmıştı.¹² 1834 tarihi özellikle önemlidir. Zira Fransa bu tarihte Cezayir'deki varlığını resmileştirmiş, Cezayir'in başına askeri bir genel vali atamıştır.

Abdülkadir Fransa'yla yaptığı bu anlaşmaları kendi egemenliğine bırakılan topraklarda hakimiyetini sağlamlaştırmak ve liderliğini pekiştirmek için kullanmıştır. 1839'a gelindiğinde Abdülkadir artık Cezayir'in üçte ikisini yönetmekteydi; hükümetinin işleyen bir bürokrasisi vardı; vergi topluyor, eğitimi destekliyor, kamu hizmetlerini yürütüyor ve ekonomiyi canlandırmak üzere tarım ve imalat alanlarında kooperatif türü birlikler kuruyordu.

Abdülkadir'in hükümetinin başarısı Alexis de Tocqueville'in fikirlerinin değişmesinde de etkili olmuştur. Daha önce Abdülkadir'i ve ailesini yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan milli bir aristokrasi olarak görüp saygıyla söz eden Tocqueville, onunla baş etmenin güçlüğü ortaya çıktıktan sonra, 1841'de yazdığı bir yazıda, artık, Abdülkadir'in vakit kaybetmeden imha edilmesi gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir.

"...biz Abdülkadir hükümetinin sahilde kendine bir yer edinmesini kabul edemeyiz ve o da bunsuz edemez. Dolayısıyla sağlam ve sürekli bir barış tesis etmek mümkün olmayacaktır."¹³

Çünkü bu tarihe gelindiğinde, Tocqueville'in ifadesiyle modern yöntem ve teknikleri ithal edip uygulayan "Abdülkadir'in hükümeti, daha merkezî, daha atak ve önceki bütün Türk yönetimlerinden daha güçlüdür."¹⁴ Böylece başlarda Fransız ve Cezayir ırklarının karışmasını savunan Tocqueville bu fikrinden vazgeçip Fransa'nın Cezayir'de uyguladığı şiddeti tasdik etmeye ve gerekli gördüğünü beyan etmeye başlamıştır.

12 Anlaşmaların metinleri ve ilgili yorumlar için bkz. Danziger, *Bir Başkaldırının Anatomisi*, s.317-328.

13 Alexis de Tocqueville, *Writings on Empire and Slavery*, haz. Jennifer Pitts, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001, s. 68.

14 Jennifer Pitts, "Introduction", Alexis de Tocqueville, *Writings on Empire and Slavery*, içinde haz. Jennifer Pitts, Baltimore: Johns Hopkins University Press, , 2001, xxxvi; Tocqueville, *Writings on Empire and Slavery*, s.17,18 ve 64.

Abdülkadir Tocqueville'in de gözlediği gibi İslamın ilk yıllarındaki yönetimi taklit etmekteydi, *Emir el Müminin* sıfatını kullanıyordu ve kurduğu devlet İslamî bir devlettir. Fransa'ya karşı cihat ilan etmesi nedeniyle Müslümanlar arasında prestiji öyle büyüktü ki en yakın destekçisi olan Fas Sultanı bir süre sonra Abdülkadir'in kendisini tahtından edip yerine geçmesinden endişe etmeye başlamıştı.¹⁵ Ancak Abdülkadir ülke yönetimi sözkonusu olduğunda kendisini şeriatla sınırlı tutmamıştı. Ira M.Lapidus'un Abdülkadir için kullandığı "Dini prestiji, peygamberin hayatını taklid etme ve Kadiriye tarikatini yayma çabalarından ötürü, bölge kabilelerinin çoğu onun otoritesi[ni] benimsemişlerdi" ve "memurlarını önde gelen dini önderlerden seçmekteydi"¹⁶ gibi ifadeler Abdülkadir'in izlediği iç politikanın özünü tam olarak yansıtmamaktadır. Abdülkadir'in biyografisini kaleme alan Ralph Danziger açıkça şöyle söylemektedir:

"Ben ne Emirin üstünlüğünü sağlamak için Kadiriye [şefi sıfatını] kullandığını gösteren bir dökümana [rastladım], ne de yerleşik halkın Abdülkadir'den Kadiriye şefi diye söz ettiğini [duydum]."¹⁷

Ayrıca Danziger Abdülkadir'in üst düzey memurlarını çoğunlukla dinsel sıfatlarından dolayı değil etki ve yönetim tecrübelerinden yola çıkarak seçtiğini göstermiştir.¹⁸

"Razzia" ve Fransa'nın İtibar Kaybetmesi

Fransız ordusu elbette Abdülkadir'in kuvvetlerinden çok daha iyi örgütlenmiş, daha iyi eğitilmişti. Ancak bariz bir teknolojik üstünlüğü bulunmamaktaydı. Fransa Cezayir'de kendilerinkinden geri kalmayan silahlarla savaşan direnişçilerle karşılaşmış, bunun üzerine asker sayısını gittikçe artırmıştı. 1846 yılına gelindiğinde Fransızlar Abdülkadir'in 2.000'i İngiliz tüfeği (bunlar Fas üzerinden gelmiştir) olmak üzere 8.000 tüfeğe sahip güçlerini yenmek için asker sayısını 108.000'e, yani Fransız ordusunun üçte biri düzeyine çıkarmak zorunda kalmışlardı. Böylece Fransa'nın Cezayir'i işgali, 'teknolojik üstün-

15 Fransızca gazetelerde de Fas Sultanı'nın bu korkusundan söz eden haberler yayınlanmaktaydı. Cezayir'de yayınlanan Fransızca *Afrique* gazetesinden yapılan bir aktarma için bkz. *Littell's Living Age*, Cilt 4, Ocak-Şubat-Mart, 1845, s.391-392.

16 Ira M. Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam*, çev: İ. Safa Üstün, İstanbul: MÜ İFVY, 1996, s.152.

17 Danziger, *Bir Başkaldırının Anatomisi*, s.209-210.

18 Ibid., s.206-209.

lükten mahrum bir emperyalizm versiyonunun sergilenmesi' olmuştü; sonuç hazineyi seferber edip, asker gücünü muarızının katlarca kat üstüne çıkacak şekilde yığmak ve kuralısız, merhametsiz bir savaş yürütmektü.¹⁹ 1845'te bazı gazetelerde bu faturanın yüksekliğiyle ilgili fikir veren haberler görülmekteydi. Örneğın bunların birinde "15 yıl içinde Fransa 40 milyon sterlinden fazla para harcadı ve 250.000 askerin kemiklerini Cezayir'de bıraktı" denmekteydi.²⁰

Fransız ordusunun Cezayir'i işgali Fransız subaylarının ifadeleriyle de desteklenip zenginleşerek belgelenmiş olan büyük bir vahşet gösterisi şeklinde ilerlemişti. Daha 1834'te bir parlamento komisyonu yaptığı incelemelerin ardından ciddi itirafların yer aldığı bir rapor yayınlamıştı. Raporda "tek kelimeyle uygarlaştırmak istediğimiz barbarları, barbarlıkta aştık, ondan sonra kalkmı-sız, niye başarılı olamadık diye yakınıyoruz" deniyordu.²¹

1837'den itibaren Achille de Saint-Arnaud'nun komuta ettiği lejyonlar Cezayir'e akmaya başladı ve General Bugeaud'nun komutası altında bu kuvvetler daha da büyük katliamlara girişti. Açıkça ilan edilen hedef Cezayir'i Cezayirilerden soykırımla temizlemek, boşalan yerlere de Fransız kolonilerini yerleştirmekti. Bunun için özenle kullanılan deyim "Arapları belli bir noktaya komprime etmek"ti («Comprimer les Arabes»). Tocquivelle'den alınan bu terim Amerika'da yerliler için kullanılan "kökünün kazınması" («extermination») deyimine tercih edilmiştir. General Bugeaud'ya göre amaç "Arapların peşinde koşmak değildir, zaten bunun hiçbir yararı da yoktur. Önemli olan Arapların ekmesini, biçmesini, otlatmasını, arazilerinden, kırlarından yararlanmasını engellemektir."... "Her sene gidip onların ürünlerini yakınız ve en sonuncusuna kadar köklerine kibrit suyu dökünüz!" Bu askeri stratejinin adı silip süpürmek anlamına gelen *razzia*'ydi. *Razzia* giderek rutinleşti.²²

Razzialara katılan asker ve komutanların anıları ve mektupları bu stratejinin niteliğine dair açık bir fikir vermektedir. Örneğın Cezayir'e asteğmen olarak

19 Daniel R. Headrick, "The Tools of Imperialism: Technology and the Expansions of European Colonial Empires in the Nineteenth Century", *The Journal of Modern History*, Cilt 51, No. 2, Haziran 1979, s.253.

20 "The French in Algeria", *Littell's Living Age*, cilt 6, sayı 64, 2 Ağustos 1845, s.243. Bu haberdeki ölü sayısı abartılı olmakla birlikte maliyet hesabında pek çok kaynak birbirine yakın rakamlar vermektedir.

21 Lounis Aggoun ve Jean-Baptiste Rivoire, "Prologue: Les trois guerres d'Algérie: 1830-1848 : une logique génocidaire", *Françalgerie: Crimes et Mensonges d'Etats: Histoire Secrete, Dela Guerre d'Independance a la «Troiseme Guerre» d'Algerie, d'Algerie*, <http://www.algeria-watch.org/fr/article/mil/françalgerie/prologue.htm>, 01 Ağustos 2004.

22 Ibid.

gelip 15 yıl sonra Fransa'ya general rütbesiyle dönen Montagnac şöyle demektedir:

“Garabalar kabilesinin bir bölümü tamamen soyulup soğana çevrildi. 900 küsur öküz 3000 koyun, 300 keçi, 60 at, 3 katır, 20 deve, çok sayıda tavşan ve tavuk, buğday, arpa, çadır, halı, yedi kadın, birkaç erkek. Sanıyorum ki bundan daha iyi bir *razzia* yapmak çok güçtür. Çok keyifli bir iş.”²³

Montagnac “kadınlar, çocuklar, aşmak zorunda kaldıkları o sık makilere saplanıp kaldılar. Bize teslim oldular” diye devam etmektedir.

“Öldürüldüler, boğazlandılar; ölüm korkusuyla canhıraş bağrıışmalar yan taraftaki hayvanların böğürmelerine karışıyordu. Hemen her asker adeta bir hayvan gibi avladığı birkaç çocuk ve kadınla geliyordu... Bana soruluyor bunları ne yapacağız diye; birkaç tanesini rehin olarak tutunuz, onları atlarla değiştiririz, geri kalanlar hayvan gibi pazarda satılır, aralarında birkaç tane de güzel kadın vardır.”²⁴

Montagnac'ın yarbayı ise bir mektupta şunları yazmaktadır:

“Her taraf her şey harap edilmeli; yaş, cins, cinsiyet ayrımı gözetilmemelidir. Fransız ordusunun geçtiği yerde ot bitmemelidir. Bizim hayirseverler ne derlerse desinler amaca ulaşmak için bütün vasıtalar mübahtır. Komuta etmekten şeref duyduğum bütün askerlere ilan ediyorum: bana bir Arabı canlı getirirlerse onlara kılıcımla vururum. İşte aziz dostum Araplarla nasıl savaşılması gerektiğini anlatıyorum. 15 yaşına kadar bütün erkekler öldürülmelidir. Geri kalanlar vapurlara doldurularak Markiz adalarına veya başka adalara gönderilmelidir. Tek bir sözcükle her şey yok edilmelidir. Bizim önümüzde köpek gibi durmayan herkes yok edilmelidir.”²⁵

Dünyada çok tepki toplayan olaylar arasında (aşağıda sözü edilecek olan *Abdülkadir'i Yakalamak* adlı şiirde de anılmaktadır) Fransız ordusunun birkaç yerde savaştan kaçıp mağaralara saklanan sivillerin -mağara girişinde ateş yakmak suretiyle- dumanla boğulmalarını sağlaması da yer almaktadır ki dö-

23 Ibid.

24 François Maspero, *L'Honneur de Saint-Arnaud*, Paris:Plon, 1993, s.193'ten aktaran ibid.

25 Ibid.

nemin bazı Fransız subayları bunu 'tilki avı' olarak adlandırmaktadır. Bir başka örnek genç ressam ve yazar Eugène Fromentin'in *Un été dans le Sahara* (Sahara'da bir Yaz) adlı kitabında yer almaktadır.

"Müteakip günlerde 2000 kadar ceset vardı. Üçte ikisi şehirdeydi. Kanın üzerinde yürüyorduk, cesetlerden ilerlemek mümkün değildi. Hayli bir zaman şehir ceset koktu. Sanmıyorum ki koku tamamen ortadan kalkmış olsun. Şehirde kimse kalmadı, garnizondakiler dışında. Canlı kalanlar kaçtılar. Sahipsiz kalan köpekler bile korkularından kitle halinde orayı terk ettiler."²⁶

Bugeaud'un *razzia*'ları merkezî hükümetçe bilinmiyor değildi; hatta parlamentoda bunlara muhalefet edenler ve Napolyon'un İspanya seferinin başarısızlığının bir nedeni olarak Fransız askerlerinin orada sergilediği vahşet olduğunu hatırlatanlar da vardı.²⁷ Buna karşın işgalin en başından itibaren, yapılanlar Mareşal Soult'un ifadesiyle "Avrupa'da uygarlığa karşı bir suç olarak sayılabilecek bir eylem Afrika'da acil bir gereklilik olabilir" diye savunulabiliyordu.²⁸ Pelissier de Reynaud'un ifadesi de aynı ölçüde açıktır: "Fransız yönetimi, inanmış olduğu gibi, Cezayir halkına genel ilişki ve toplumsal teşkilatlanmadan mahrum fertler topluluğu olarak" demektedir.²⁹

Bugeaud'ya destek tartışmalarla birlikte devam etti. Bu şiddet senelerinin sonunda Cezayir, nüfusunun dörtte birini kaybetti. 1830-1849 arası 3.000.000 olduğu tahmin edilen Cezayir nüfusundan 700.000 kişi öldü. Bu olaylar Fransa'da hiçbir zaman sevilen biri olmayı başaramamış olan Bugeaud'a olan antipatiyi daha da artırdı. Hatta 1847'de Paris'e gelip Savaş Bakanlığını ziyaret ettiğinde onun Mareşal Soult'un yerini alıp yeni Savaş Bakanı olacağı dedikoduları dolıştı ve "Fransa'yı Cezayir'e çevireceği" korkusu yayıldı. Ancak Bugeaud aslında Tocqueville'in düşüncelerine kılıcıyla gerçeklik kazandırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Nitekim Tocqueville savaşın sonunda General Bugeaud'un başarılarını övmüştür.³⁰

26 François Maspero, *L'Honneur de Saint-Arnaud*, s.230'dan aktaran ibid.

27 "Algeria", *Little's Living Age*, cilt 10, Boston, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1846, s.240.

28 "The War in Algeria", *Little's Living Age*, Boston, Nisan-Mayıs-Haziran, 1853, s.244

29 Aktaran André Noushi, "Sömürgecilik Döneminde Kuzey Afrika: Cezayir (1830-1962)", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev: Yusuf Yazar, Cilt 3, s.189.

30 Alexis de Tocqueville, "Rapports sur l'Algérie", in *Oeuvre complètes*, op cit, p 806.'den aktaran Olivier Le Cour Grandmaison, "Torture in Algeria: Past Acts that Haunt France: Liberty, equality and colony", *Le Monde Diplomatique*, Haziran, 2001.

Abdülkadir'in Yenilgisi

Fransız kuvvetleri 1839'da Konstantiyyiye'yi işgal ederek 1837'de yapılan ikinci anlaşmayı bozdular. Abdülkadir Mitica'ya saldırarak buradaki yerleşimleri imha etti. Zayıf oldukları yerlerde Fransız kuvvetlerine saldırıyor, güçlü oldukları yerde kaçıyor. Abdülkadir'in hükümeti ordusuyla birlikte sürekli başka bir yerde kamp kuran seyyar bir hükümete dönüştü. Ancak Fransız hükümetinin Cezayir'e yığıldığı mali ve askeri güç karşısında kabile ittifaklarında da meydana gelen çözümler sonucu Abdülkadir'in gücü gerilemeye başladı. 1840'tan itibaren Cezayir'deki Fransız kuvvetleri daha büyük bir hızla takviye edildi, sonunda Bugeaud'un kuvvetleri, yukarıda da değinildiği gibi, 108.000 kişiye yani Fransız ordusunun üçte biri düzeyine ulaştı. Bir keresinde Abdülkadir'in kampı/seyyar hükümeti basıldı ve en iyi komutanlarından bazıları öldürüldü, bazılarıysa esir düştü; sonuçta 1843'te Abdülkadir'in devleti çöktü. Abdülkadir kendisini sürekli destekleyen Fas Kralı II. Abdurrahman'ın yanına kaçtı ve Fas'tan Cezayir'e akınlar düzenlemeye başladı. Ancak 1847'nin sonlarında Abdülkadir, Mısır ya da Suriye'ye gitmesine izin verilmek şartıyla (bu şart Cezayir genel valisi Duc d'Aumale tarafından kabul edildi) Oran vilayeti komutanı General Louis de Lamoricière'e teslim olmak zorunda kaldı. Emir, Fas Sultanı'nın askerleriyle General Lamoricière komutasındaki Fransız süvarilerinin eşliğinde Fransız hükümetine ait bir gemiye bindirildi. Yapılan açıklamaya göre Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kendisini alıp almayacağı ve ülkeden çıkmasına izin vermeyeceği konusunda garanti verip vermeyeceğine dair cevap gelene kadar Abdülkadir Fort Lamalque'de hapiste tutulacaktı.³¹

Ancak Abdülkadir, anlaşmaya aykırı olarak, biraz da 1848 devrimlerinin neden olduğu karışıklık nedeniyle Fransa'da beş yıl boyunca esaret hayatı yaşamak durumunda kaldı. Fransa'nın sözünü tutmamış olmasından pek çok kişi gibi Victor Hugo'nun da büyük rahatsızlık duyduğu bilinmektedir. III.Louis Napoleon 1851'deki darbe ile tahtını sağlamlaştırdıktan bir yıl sonra Cezayir'i'nin saliverilmesini emretmiştir. Napoleon kendisine yüklü bir maaş da bağlamıştır. Napoleon'un bu kararı almasında uluslararası kamuoyu baskısının da etkisi olmuştur. Örneğin Vane Londonderry adında bir lord aynı amaçla birkaç kez *Morning Post*'ta Napoleon'a açık mektup yazmıştı.³² Gazetelerde yayınlanan bu mektuplarla Abdülkadir'in "hoş, hüznü ve görkemli yüzü" dünyaya ta-

31 "Foreign Miscellany", *The American Review*, Cilt 7, New York, 1848, s.343-344.

32 "Abd-el-Kader-Londonberry-Louis Napoleon", *The Living Age*, cilt 35, sayı 437, 2 Ekim 1852, s.40-42.

nıtlmış, her ne kadar bu girişimde Londonderry naif üslubu nedeniyle kimi yazarlar tarafından alaya alınsa da zamanla Abdülkadir daha da popülerleşmiş, Paris'te çok sayıda Abdülkadir portresi bulunur olmuş ve Abdülkadir'in serbest bırakılması gündemde tutulmuştu.³³

Amerikan Kamuoyunda Abdülkadir

Abdülkadir'in Dış Destek Arayışı ve ABD

Fransa'nın işgaline kadar ABD'de "Cezayir" adı, kaçırılan ve fidye istenen ABD vatandaşlarıyla ve el konulan ABD gemileriyle birlikte anılmaktaydı. İngiltere'nin korsanlara verdiği haraçlar Amerikan Devrimi sonrasında doğal olarak, artık, Amerikan ticaret gemilerinin korunmasını içermez olmuştu. Korsanlar ABD'nin Akdeniz'de ticaret yapmasının önündeki en önemli engellerden biriydi ve Amerikalı yöneticiler bunun İngiltere tarafından kışkırtıldığını düşünmekteydi. Öyle ki Franklin "Eğer Cezayir diye bir ülke var olmasaydı, İngilizler onu yaratırdı" demekteydi. Cezayir korsanlarının verdikleri zararlar ABD'nin bir donanma kurmasını hızlandıran etkenlerden biri olmuştur ve ancak böylesi bir donanma 1795'te kurulduktan sonradır ki Cezayir ABD ile anlaşma yapmaya yanaşmıştır.³⁴ Yapılan anlaşma ile ABD halihazırda elde bulunan rehineler için ödeyeceği bir fidye ve her yıl ödenecek gümrük bedeli karşılığında pek çok avantajın yanında Cezayir'de konsolos bulundurma hakkını da elde etmişti.³⁵ Bu tarihten sonra ABD ile Cezayir arasındaki ilişki anlaşmanın koşullarına uyup uymamayla ilgili anlaşmazlıklara bağlı olarak seyretmiş, böylesi anlaşmazlıklardan birinin sonucunda 1815'te savaş noktasına gelinmiştir. ABD savaş açtığında Cezayir, aynı anda İspanya, Hollanda, Prusya, Danimarka, Rusya ve Napoli'yle halihazırda savaş halindeydi. Buna genç Amerikan donanmasının üstün silah gücü karşısında donanmasını kaybetme tehlikesi eklenince ABD'nin artık haraç vermeme koşulunu kabul etmek zorunda kalmıştı. 1816'da Cezayir kendi yararına olmayan bu anlaşmayı bozmaya teşebbüs etmişse de başka bir anlaşmazlık dolayısıyla İngiltere ve Hollanda tarafından donanması yok edildiğinden, önceki yıl yapılmış benzer yeni bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır³⁶ Bu dönemde Viyana Antlaş-

33 "The Arabs and Abd-el-Kader at Amboise", *Bentley's Miscellany*, cilt 31 (1852), s.259.

34 ABD'nin 1800 yılında korsanlara ödediği fidye ve haraçların tutarı yıllık gelirinin %20'sini tutmaktaydı. Bkz. "Library of Congress Country Studies: Algeria", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/cshome.html>

35 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.44-50.

36 Ibid.

ması korsanlığı ve köle ticaretini yasaklamış, gelişen gemi teknolojisi bu yasağın uygulanmasını mümkün kılmış, sonuçta Cezayir için bir dönem kapanmıştır. İkinci anlaşmanın imzalandığı tarihten 1830'a kadarki kısa dönemde ise Cezayir-ABD ilişkilerinde önemli bir gerginlik ortaya çıkmamıştır.

1830'lara gelindiğinde Abdülkadir'in, mücadelesine dış destek sağlamak konusunda sadece ABD nezdinde değil hiçbir büyük ülke nezdinde çok başarılı olamadığı görülmektedir. Yalnızca burnunun ucundaki Fransa'nın askeri varlığından korkan ve İngiltere'nin diplomatik koruması altında bulunan Fas'ın desteğini alabilmiş, onun dışında Batı diplomasisi içinde kendi direniş hareketine katkı sağlayacak önemli bir başarı sağlayamamıştı.

Abdülkadir'in başvurabileceği ilk merci elbette Fransa'nın rakibi İngiltere'ydi; Fransa'ya karşı öncelikle İngiltere'den destek istedi. İngiltere Akdeniz'i kendi sorumluluk alanı olarak görmekteydi. Örneğin işgalden sonraki dönemde İspanya ile Fas arasındaki bir gerginlik söz konusu olduğunda Fransa İngiltere'ye çözüme birlikte katkı bulunmayı önermiş, İngiltere beklenileceği gibi bunu reddetmişti. Çünkü bu, Cezayir'i elinde bulundurmasından dolayı Fransa'nın bütün Kuzey Afrika üzerinde özel bir çıkarı olduğu varsayımını kabul etmek anlamına gelecekti. Oysa İngiltere'nin de bir "Monroe doktrini" bulunmaktaydı ve bu doktrin sadece Fas'ı kapsamamaktaydı.³⁷

Akdeniz'in İngiltere için önemi 19.yüzyılda yeniden artmıştı. İngiltere bir kaç yıl kararsız kaldıktan sonra nihayet Osmanlı-Rus savaşının sonlarında, 1829'da, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak konusunda kesin bir kararlılık geliştirmişti. Bu dönemde Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması İngiltere'nin dikkatini bu ülkenin siyasi ve ekonomik potansiyellerine çekmiş, Mehmet Ali Paşa'nın yükselişi ve Kuzey Afrika'daki Fransız faaliyetleri bir bütün olarak Akdeniz bölgesinin önemini artırmıştı. Öte yandan yaklaşık dört yüzyıldır Doğu'yla Ümit Burnu rotası üzerinden haberleşen İngiltere, 1830'da *Hugh Lindsey* adlı buharlı geminin Bombay'dan Süveyş'e bir ay gibi kısa bir sürede ulaşmasıyla birlikte, Akdeniz üzerinden İngiltere'ye posta ve yolcu taşımacılığının sadece elli dokuz günde yapılabileceğini fark etmişti.³⁸

37 Ibid., s.15 ve s.47-48.

38 F.R. Flournoy, "Political Relations of Great Britain with Morocco, from 1830 to 1841", *Political Science Quarterly*, Cilt 47, No. 1, Mart 1932, ss.54-55.

Emir 1836'nın başlarında bir elçisi aracılığıyla İngiliz konsolosuna İngiltere'yle yapılacak bir anlaşma karşılığında Cezayir'de bir liman vermeyi teklif etmişti. Eğer bu kabul edilmese bile İngiltere ile iyi ilişkiler kurma amacındaydı. Ancak her iki isteği de İngiltere tarafından kibarca reddedildi.³⁹

İngiltere'den aradığı desteği alamayan Abdülkadir ABD'ye yöneldi. İngiliz konsolosuyla yapılan görüşmeden iki ay kadar sonra Abdülkadir başka bir elçisi aracılığıyla Amerikan konsolosu James R. Leib'e bir mektup gönderdi. Bu mektupta Birleşik Devletler'e yine, yapılacak bir anlaşma karşılığında bir liman ve ürün desteği önerilmekteydi. Ancak ABD de aynı İngiltere gibi Emir'in istediği desteği vermedi. 1837'deki başka bir olay Emir Abdülkadir'in ABD'yle başka türlü bir temas çabası olarak da kabul edilebilir. Emir 1835'ten beri Cezayir'de ticaretle uğraşmakta olan ABD vatandaşı Carlo Garavani'yi Fransa'nın kontrolündeki Cezayir kentine kendi temsilcisi olarak atamak istemişti. Ancak Fransa Garavani'yi konsolos olarak kabul etmedi. Emir bunun üzerine o barış döneminin ılımlılığına ters düşen bir sertlikle tepki göstererek Garavani konusunda ısrar etmiş, hatta Cezayir Genel Valisini savaşı yeniden başlatmakla tehdit etmişti. Emir teklifinin hükümete sorulmasını istiyordu. Genel Vali, Garavani'yi ancak ABD konsolosu olarak tanıyabileceklerini bildirmiş, ardından Fransa kralının da aynı yönde karar verdiğini Emir'e iletmmişti.⁴⁰ Böylece Abdülkadir iki ülke arasında kurulacak bir köprüden mahrum olmuş oluyordu. ABD hükümeti Emir'le ilgilenmemişti, ama öte yandan aynı sıralarda Abdülkadir ABD'de gittikçe revaçta olan bir şahsiyet haline geliyor, kendisine yönelmiş hayranlık gittikçe yayılıyordu.

Amerika'da Abdülkadir İmajı

1830'lardan itibaren Fransız ordusunun giriştiği katliamlar, yağmalamalar, yapılan anlaşmaların önce Fransa tarafından ihlal edilmesi vb. konulardaki haber ve bilgiler Amerikan basınında kolaylıkla yer bulabilmekteydi.⁴¹ Ayrıca Abdülkadir'in eline esir düşen kimi subayların ya da Cezayir'e giden macera-

39 İngiltere hiçbir zaman açık destek vermemiştir. Ancak Fas üzerinden İngiliz tacirlerinin Abdülkadir'e silah satışı yapmış olması ihtimal dahilindedir. Bkz. John King, "Arms and the Man: Abd el-Kader", *History Today*, Ağustos 1990, ss.22-28.

40 Danziger, s.141 ve 170.

41 "The French in Algeria", *Littell's Living Age*, cilt 6, sayı 64, 2 Ağustos 1845, s.242.

cıların kaleme aldığı yazılar yayınlanıyor, yabancı bir dildeyse hızla İngilizceye çevriliyor ve Cezayir ve Abdülkadir’le ilgili daha bağımsız, daha tarafsız bilgi ediniliyor, sonuçta ilgi de gittikçe artıyordu.⁴² William B. Hodgson’un *Notes on Northern Africa, the Sahara and Soudan, in Relation to the Ethnography, Languages, History, Political and Social Condition of the Natives of those Countries* adlı kitabı; J.H Blofeld’in *Algeria: Past and Present*; James Scott’un *Journal of a Residence in Esmaila of Abd-el-Kader and Travels in Morocco and Algiers*; J. Clark Kennedy’nin *Algeria and Tunis in 1845*; Almanca ve Fransızcadan İngilizceye çevrilen iki ciltlik *The French in Algiers. I. The Soldiers of the Foreign Legion. II. The Prisoners of Abd-el-Kader* adlı kitaplar henüz Abdülkadir Fransa’ya karşı savaşırken yayınlanan kitaplardan yalnızca bir kaçıydı.⁴³

Dergilerde, gazetelerde çıkan yazılar da Abdülkadir’den hayranlıkla söz ediyor, bulabilenler Abdülkadir’in bir portresini de yazılarına eklemeyi ihmal etmiyordu. Örneğin 1846 tarihli bir yazıda Abdülkadir, kendisinden iki bin yıl önce yaşamış Numıdyalı Kralı Jugurtha’ya benzetilmekteydi. Bu yazıda yazar Abdülkadir’den de Jugurtha’dan da övgüyle söz etmektedir. Jugurtha’nın bir savaşta gösterdiği kahramanlık ve etrafı sarıldıktan sonra mucizevi bir şekilde kurtuluşu, yazara göre Abdülkadir tarafından neredeyse tekrar edilmiştir. 1841’de Miliena yakınlarında etrafı sarılan ve yakalandı sanılan Abdülkadir de yalnızca kendisinin altı Fransız askerini öldürdüğü bu savaştan, aynı Jugurtha gibi mucizevi bir şekilde kurtulmuştu. Yazıdaki ifadeyi tekrarlamak gerekirse Abdülkadir “en sevdiği savaş çılgınlığını -«İnşaallah»-atmış, beyaz atını mahmuzlamış, gözüpük bir sıçrayışla çelikten ölümcül barikatı aşmış ve yara almadan kaçmıştır”.⁴⁴

Yazara göre Fransız generalleri arasında da Jugurtha’yı anlatan Romalı tarihçi Sallust’u okumuş biri olmalı ki Roma’nın Jugurtha’yı yenmek için izlediği zalimce yol Fransızlar tarafından bütün Avrupa’yı çok eden *razzia*’lar şeklinde uygulanmıştı. Yazar ayrıca Romalıların yaptığı ve Fransız ordusunun izlediği

42 “The French in Algiers”, *The United States Democratic Review*, Cilt 16, No 84, Haziran 1845, ss.614-615.

43 Bu kitapların birkaç tanesiyle ilgili tanıtım yazısı örnekleri için bkz. *Littell’s Living Age*, Cilt 4, Ocak-Şubat-Mart, 1845, s.733-736. Abdülkadir’le ilgili yapılan bibliyografya çalışmaları onunla ilgili yazıların sayısının inanılmaz rakamlara ulaştığını göstermektedir. 1895’te hazırlanan bir bibliyografya binlerce kitap, broşür ve makale içermekteydi ve üç yıl sonra yazar kitabına bir ek yayınlamıştı. Danziger Fransızca, Arapça, İngilizce, Almanca ve İtalyanca’da 49 adet kitap biçiminde bibliyografyayı incelemiştir. Bkz. Danziger, *Bir Başkaldırının Anatomisi*, s.15.

44 Clieve Everard, “Jugurth and Abd-el-Kader”, *Bentley’s Miscellany*, sayı 20, 1846, s.88

stratejiye çok benzeyen bir örnek aktararak alaycı bir şekilde Bugeaud ve Lamoricière'yi bazı noktalarda aslına sadık kalmaya davet etmektedir.⁴⁵

Amerikan Kongre Kütüphanesi'nde bulunan ve *Sheet Music*⁴⁶ olarak sınıflandırılan John Conrad Viereck'e ait *Abdel Qadir's Quick Step* adlı beste Amerikan kamuoyunun Abdülkadir'e duyduğu ilginin ilginç bir başka örneğidir.⁴⁷ Viereck'in bestesinin yer aldığı broşürün kapağında Abdülkadir'in bir portresi de yer almaktaydı. Bu portre ya yukarıda sözü edilen Paris'te dolaşan Abdülkadir resimlerinin birinden alınmış ya da daha büyük bir ihtimal yukarıda sözü edilen kitapların birindeki tarife dayanılarak temsili olarak çizilmiştir. 1845'te İngilizceye çevrilerek yayınlanan bir kitapta Abdülkadir'in eline tutsak düşen bir Fransız subayı onu şöyle tarif ediyordu:

“Abdülkadir 28 yaşında [kitabın yazım tarihi 1836'dır], çok ufak tefek; uzun ve çok soluk yüzlü, büyük siyah gözleri yumuşak ve mahzun, ağız küçük ve narin, burnu ise kartal gagasını andırıyor; sakalı seyrek fakat simsiyah.. yumuşak ve narin yüzüne savaşçı havası veren ince bir bıyığı var... Elleri küçük ve biçimli, ayakları çok güzel ve kendisi de bunlara bir yosma kadar ihtimam gösteriyor; sıkça yıkıyor, soyulan yerlerini temizleyip, mindere oturduğunda ayak parmaklarını eline alıyor, hep elinde tuttuğu nefis sedef kakmalı küçük bıçağıyla tırnaklarını törpülüyor.”⁴⁸

Çağın teknolojik düzeyi gereği Abdülkadir'le ilgili hemen her yazı böylesi ayrıntılı bir Abdülkadir portresi çizilmekteydi. Viereck de muhtemelen temsili bir resmin bestesinin cazibesini artıracaklarını düşünmüştü.

Nisan-Haziran 1846 tarihli *Little's Living Age* adlı popüler bir derleme dergisinde yine Abdülkadir'le ilgili imzasız bir şiir dikkat çekmektedir. *Catching Ab-*

45 Ibid.

46 Türkçeye “tabaka” ya da “yaprak müziği” olarak çevrilebilecek olan *Sheet Music*, ismini yapılan müziğin türünden değil bunun basılı olduğu materyalden almaktadır ve kısaca tek bir tabaka kağıda basılan müziği ifade etmektedir. Bir tabaka kağıt ikiye katlanıp dört sayfa ya da dörde katlanıp sekiz sayfa notayı basacak biçimde bir broşür haline getirilmektedir.

47 J.C. Viereck, *Abd el kader quick step*, Philadelphia: A. Fiot, 1844. Viereck tanınmış bir müzisyen değildi. Hakkında pek biyografik bilgi bulunamayan bestecinin 1838 ile 1862 yılları arasında Philadelphia ve New Orleans'ta yayınlanmış ve çoğunlukla *two-step*, galop, marş ve vals gibi türlerde besteleri olduğu; Donnizetti'nin Lucia de Lamermoor operası, Balfé'nin Bohemian Girl ve Bellini'nin Norma and La Sonnambula'sından piyano düzenlemeleri yaptığı bilinmektedir. Dolayısıyla Viereck'in neden Abdülkadir adına bir beste yapmaya karar verdiğine dair genel atmosferin dışında kişisel sebepler varsa bunlar bir sır olarak kalmaktadır. Ancak *Abdel Qadir's Quick Step*'in bestecisi Viereck dış olaylara büyük ilgi gösteren bir müzisyen olarak öne çıkmaktadır.

48 “The French in Algiers”, *The United States Democratic Review*, cilt 16, sayı 84, Haziran 1845, s.614-615

*dükkadir*⁴⁹ adlı şiir bir bütün olarak Fransa'nın Abdükkadir'i yakalayamamasından duyulan memnuniyeti ve Abdükkadir'in Fransa'ya küçük düşürdüğünü ilan etmektedir. Fransa Cezayir'e büyük mali ve askeri güç yığmış, ama sonuçta Hıristiyan sıfatıyla barbarlık yapmıştır. Şiirde adı geçen John Bull'un (İngilizleri temsil eden bir adlandırmadır) şahsında İngiltere de her ne kadar Fransız ordusunun yaptığı *razziaları* eleştirse de somut bir şey yapmamakla, eleştirilerinde samimi olmamakla suçlanmaktadır. Şiirde *razzialara* sürekli göndermeler bulunmaktadır. Bugeaud'nun birlikleri merhametsizdir ve Abdükkadir'in gösterdiği direniş, sonuçta bu vahşeti sona erdirmeyi amaçladığından desteklenmelidir. Şair Abdükkadir'in Bugeaud'nun elinden sürekli kurtulmasından memnuniyet duymakta, Fransız kaynaklı haberlerin her seferinde yanlış çıktığını söylemektedir. Fransız yöneticilerin tersine, Abdükkadir'in yakalanmayacağını düşünmekte ve ummaktadır. Şiir bu düşüncenin ifade edildiği alaycı bir özdeyişle sonlanmaktadır.

Abdükkadir'in popülaritesi yeni kurulan bir şehre onun ismini verme noktasına kadar varmıştır. 1846 yılının Haziranında, Iowa'da Turkey nehrinin kıyısında ilk çiftliklerin kurulmasından on yıl kadar sonra, Timothy Davis, John Thompson ve Chester Sage adlı yerleşimciler yeni şehirlerinin adını kimi gazete yazılarında adı "unconquerable" [fethedilemez/ele geçiremez] olarak geçen Abdükkadir'e ithafla *Elkader* koymuşlardır.⁵⁰ Son olarak 1851'de ABD senatosunun, ABD Başkanından o sıralarda teslim olmuş olan Abdükkadir'in serbest bırakılması için aracılık etmesini isteme kararı aldığını belirtmek gerekir.⁵¹ Bu kararın alınmasında da Abdükkadir'in popülaritesinin yarattığı baskının bir etkisi olduğu tahmin edilebilir.

49 "Catching Abd-el-Kader", *Little's Living Age*, cilt IX, Nisan-Mayıs-Haziran, 1846, s.96-97

50 Elkader kentinin kısa tarihçesi için "Elkader", *Clayton co., Iowa Town & Village Histories*, <http://www.rootsweb.com/~iaclayto/1882/elkader.htm> adresine, yine tarihe ve ilk yerleşimlere ait görsel malzeme için diğer pek çok kaynağın yanında "Explore Elkader-Iowa", <http://www.elkader-iowa.com/history.htm>'ye bakılabilir. Elkader kentinin kuruluşundaki Cezayir sempatisinin yankıları bugün de devam etmektedir. Bu kentin eski Belediye Başkanı Ed Olson 1984'te, beraberindeki heyetle birlikte kardeş şehir ilan edilen Maskara'ya gitmiş, ertesi yıl iade-i ziyaret yapmak üzere Maskara'dan gelen heyet Cezayir ulusal marşıyla karşılanmıştı. 1990'da ise Elkader'de yapılan bir festivalde baş konuk, o sıralarda Cezayir'in ABD büyükelçisi olan Abdükkadir'in üçüncü kuşaktan torunu İdris el Cezayiri'ydi. Bu tarihten sonra da Elkader, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın talebi üzerine hem ABD-Cezayir diplomatik ilişkilerinde hem de ABD-Arap ilişkilerinde, çeşitli görüşmelere ev sahipliği yapmak ya da Belediye Başkanı aracılığıyla dostluk temelli görüşmelere katılmak suretiyle katkı sağlamaya devam etti. Bkz. Jeff Bigger, "A town in USA named after a MUSLIM revolutionary", *Pacific News Service*, 19 Kasım 2001.

51 *Journal of the Senate*, 9 ve 20 Aralık 1851.

Abdülkadir'e İlginin Çerçevesi: Avrupa Emperyalizmi, Amerikan Liberalizmi ve ABD'de Şarkiyat Çalışmaları

Cezayir'in işgali bir açıdan sembolik bir öneme de sahiptir. Napolyon Bonapart'ın 1798'de Mısır'a yaptığı çıkartma ve Fransa'nın buradaki kısa süreli varlığı bir yana bırakılırsa, Cezayir işgal edilen ilk Arapça konuşulan yerdir; dolayısıyla neredeyse Arapların yaşadığı tüm toprakların Avrupalı Devletlerce sömürgeleştirildiği bir sürecin başlangıcını temsil etmektedir.

Bilindiği gibi Avrupa Fransız Devrimi'nden sonra ancak 1815'te Waterloo'da sona erecek bir sürekli savaş hali yaşamıştır. Ancak 1815 sonrasındaki görece barış ortamında Avrupa hızla yayılmaya, ucuz endüstriyel mamülleriyle emek- yoğun pazarları, özellikle de Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki alanların pazarlarını doldurmaya başlamıştır. Örneğin 1820'lerin sonlarına kadar Şam'da, Avrupalıların ticari bir varlığı bulunmamaktadır. Ama 1820'lerin sonlarında Avrupa, özellikle de İngiliz malları Suriye'de dolaşıma girmiş; İngilizler ile Fransızlar arasında ticari alanda bir rekabet başlamış, bu rekabet konsolosluk kurumları açma yarışına dönüşmüştü. Kısa bir süre içinde İngiliz pamukluları başta olmak üzere Avrupa malları Şam ticaretinin en önemli kalemi haline gelmiş, 1836'da Bağdat'a bu tür malları götüren bin develik kervanlar görülmüştü. Çöldeki Bedeviler İngiliz dokumaları giymeye başlamışlardı.⁵² Osmanlı Devleti'yle yapılan 1838 Ticaret Antlaşması bu süreci hızlandırdı. Belirli bir hacme ulaşan Avrupa malları ticareti, kendi kredi sistemini de oluşturdu. Misyonerlik kurumları ve bölgedeki cemaatlerle kurulan yakın ilişkiler Avrupa nüfuzunu ticaret alanından dinsel-kültürel alanlara taşıdı.

Öyle anlaşılıyor ki Avrupa emperyalizminin gittikçe hızlanan dünyayı paylaşma gayreti ve aynı dönemlerde kıta içinde karşısına çıkan muhalif hareketleri şiddetle bastırması 19. yüzyıl ortalarında kendi bağımsızlık savaşlarının anısı halen canlı olan ABD kamuoyunda bir rahatsızlık yaratmaktadır. Örneğin çok sayıda Amerikalı müzisyenin 1848'in Avrupa'daki çeşitli milliyetçi hareketlerini yetmiş yıl önceki kendi bağımsızlık hareketlerine benzeterek bunlarla bir duygudaşlık yakaladığı görülmektedir. Marseilles'in pek çok versiyonunun yanında Avrupa'daki 1848 devrimleriyle ve Napolyon'la ilgili çok sayıda parça yapılmıştır. ABD Kongre Kütüphanesi'nin koleksiyonunda 1820-1860 arasın-

52 James A. Reilly, "Damascus Merchants and Trade in the Transition to Capitalism", *Canadian Journal of History*, Cilt 27, No. 1, Nisan 1992, ss.2-28. (Çevrimiçi), <http://epnet.com/ehost>, 29 Mart 2002.

da bu sözü edilen son üç temaya dahil edilebilecek yaklaşık 30 civarında parçanın notalarını içeren *sheet* bulunmaktadır. Kütüphane koleksiyonundan yalnızca Macar ayaklanması ve 1851-52'de Amerika'yı ziyaret eden ayaklanmanın kahramanı Kossuth'la ilgili elliye yakın eser bestelendiği anlaşılmaktadır. İrlanda'nın bağımsızlık mücadelesini destekleyen ya da İngiltere Kraliçesi Victoria'ya övgüler düzen kimi parçalar (müzisyenlerin İngiltere'ye yaklaşımları genelleme yapmaya uygun değildir; olumlu ya da olumsuz olabilmektedir), hatta Sivastopol'un düşüşünü anlatan 6 beste yine bu dönemde yapılmıştır. Abdülkadir için beste yapan Viereck de dış olaylara karşı hassas olan ve bunu eserlerine taşıyan çok sayıda besteciden biridir.

Bu yıllarda ayrıca Amerikan kamuoyunun kendisi dışındaki dünyaya dinsel ilgisi de uyanmıştır ve bu alandaki faaliyetleri dünyanın çeşitli yerlerinde Amerikalı din adamlarını özellikle Katoliklerle (dolayısıyla onların hamisi olan Fransa'yla) karşı karşıya getirecektir. 1810'da Amerika'daki üç Protestan kilisesi (*Congregational, Presbiterien ve Reformed*) bir araya gelerek *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM) adlı örgütü kurmuş, başlarda Amerika kıtasındaki kızılderilileri ve Katolikleri Protestanlaştırmak amacını taşıyan örgüt bir süre sonra "bütün dünyanın Protestanlaştırılması" sloganını benimsemişti. 1818'de Osmanlı Devleti'ne misyoner gönderilmesi kararlaştırıldı⁵³ ve bunun ardından örneğin Osmanlı Suriye'sine ilk iki misyoner 1820'lerin başlarında geldi. Geldiklerinde o toprakların tek Protestanlarıydılar.⁵⁴ Amerikalı misyonerlerin cemaatlerini genişletirken karşılaştıkları en büyük zorluk belki de diğer Hıristiyan mezheplerinin baskısıydı. Özellikle Katoliklerle aralarındaki mücadele çok şiddetliydi. Amerikalı ikinci grup misyonerlerden William Goodell 1824'te, Katoliklerin ellerinden gelse onları keseceklerini, yakacaklarını, boğacaklarını; ancak Türklerden ve Protestanları her yerde koruyan ve destekleyen İngilizlerden çekindikleri için bir şey yapamadıklarını anlatıyordu.⁵⁵ Abdülkadir el Cezayiri'yi destekleyici nitelikteki yayınlarda da Fransa'nın Katolikliğine göndermeler yapıldığı görülmektedir. Uygarlık adına katliam yapıl-

53 Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s.85-86.

54 El Hasan Bin Tallal, *Christianity in the Arab World*, London: Arabesque Int., 1995, s.87-88; Abdullatif L., Tibawi, *American Interest in Syria: 1800-1901: A Study of Educational, Literary and Religious Work*, Oxford: Clarendon Press, 1966, s.303. Protestanların Osmanlı topraklarına ayak basmaları biraz daha erken bir tarihtir. İlk misyoner bir merkezi Londra'da olan *Church Missionary Society (CMS)* tarafından 1815 yılında Mısır'a gönderildi (Bkz.Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 2.Bs., İstanbul: Arba Y., 1991, s.16). 1820'de de ABCFM'den gönderilen Fish ve Levi Parsons adlarında iki misyoner İzmir'e geldiler. Suriye misyonunun kurucuları da bu iki şahıs olacaktır. Bkz. *age.*, s.34 ve Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, Cilt LI, Sayı 200, Ankara: TTK, 1987, s.936.

55 Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, s.34.

makta ve katliamlar “En Hıristiyan Kral”ın birliklerince yerine getirilmektedir.⁵⁶ Özellikle Dahra’da yaşanan ve örneğin *Catching Abdalkader* adlı şiirde de adı anılan katliam bütün dünyada yankı uyandırmış, Fransa’ya karşı öfke duyulmasına sebep olmuştur⁵⁷

Dönemin bazı yayınlarına bakıldığında Avrupa ve Amerika’yı kıyaslayan çok sayıda Amerikalının Avrupa’yı herşeye rağmen kendilerinin kökeni ve uygarlığın beşiği olarak görse de kendilerinin onlardan geri kalan bir yanları olmadığını ve bazı açılardan daha üstün olduklarını düşündüğü anlaşılmaktadır. Hatta Amerikalılar, bu yazına göre, Avrupalılara kıyasla daha samimi, daha otantikler. Bir makalede bu karşılaştırma şöyle ifade ediliyordu: “Biz herkesin karşısına gündelik kıyafetleriyle çıkan bir ulusken İngiliz ve Fransızlar dışarıya karşı hep bayramlık kıyafetleriyle görünüyor ve konuklarını en güzel salonlarda ağırlıyorlar.”⁵⁸

Amerika’da Abdülkadir’e yönelmiş bu ilginin uyanmasının başka sebepleri de vardı. Gazetelere yansıyan bu ilgi daha geniş bir ilginin, akademik, siyasi ve hepsinden öte ekonomik olan bir ilginin bir parçasıydı. 1842’de *Amerikan Şark Derneği* kurulmuş, derneğin başkanı John Pickering Amerika’nın emperyal Avrupa güçleri örneğini izlemek üzere kendi Şark araştırmalarını yapması önerisini ortaya atmıştı. Pickering’e göre Metternich ile Louis Philippe’in dönemi olan bu dönemde dünya sakindi. Barış ortamında Şark ülkelerine rahatlıkla girilebilir, iletişimdeki gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda Şark ülkelerine dair daha büyük bir rahatlıkla bilgi toplanabilirdi. Derneğin amacı “Asya, Afrika, Polinezya dillerine ilişkin bilgileri geliştirmek; ABD’de Şark’la ilgili her konuda bir Şark araştırmaları zevki yaratmak; metinler, çeviriler yayımlamak, bir iletişim ağı kurmak; bir kitaplık ile bir koleksiyon oluşturmaktı.”⁵⁹

Aynı konuşmada Pickering 18.yüzyılın sonunda yaşamış ve sonradan pek çok oryantalist derneğe model olacak olan Kalküta Asyatik Derneği’nin kurucusu

56 Everard, “Jugurth and Abd-el-Kader”, s.89.

57 Dahra katliamı İngiltere’de de yankı uyandırmıştır. *Punch* dergisinde yer alan bir haber şöyleydi: “Parisliler Abdülkadir’in geçenlerde Fransız esirlerini öldürmesini kınadılar. Barbarlar onları kılıç ve topa katletmişlerdi. Şimdi de uygarlığın ışığıyla kutsanmış olan Albay Pelissier büyük bir merhametle Dahra’daki mağarada onların tepkisini bir meşale olarak kullandı.” *Punch*’taki haberi aktaran *Littell’s Living Age*, cilt 10, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1846, s.184.

58 “Civilization: American and European”, *The American Review: A Whig Journal of Politics, Literature, Art and Science*, Cilt IV, 1846, s.37.

59 Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, çev: Berna Ünler, İstanbul: Metis Y., 1999, s.307-308.

olan William Jones'un bir konuşmasından aktarma yaparak Hindistan'daki Avrupalılar arasında "bütün zamanını filozofik ya da edebi çalışmalara ayıran, dünyadan elini ayağını çekmiş araştırmacı" şeklinde bir araştırmacı tipinin tanımadığını, tam tersine her araştırmacının ayrıca bir işadamı olduğunu belirtir. Bu Avrupalı araştırmacı tipi için iş hayatıyla kolayca bağlantısı kurulamayacak olan konulara ayrılacak çok az zaman vardır. Aynı şey Amerikalılar için de geçerli olmakla birlikte genç bir ulus olan Amerikalıların işleri daha da zordur; bir kişi aynı sanatın ve aynı işin [*business*] farklı dallarını tek başına bilmek ve icra etmek zorundadır.⁶⁰

Edward Said'e göre ABD 20. yüzyıla kadar bir dünya imparatorluğu haline gelmemişse de 19. yüzyılda Şark'a gösterdiği ilgi "gelecekteki aşikar emperyal kaygılarının yolunu hazırlayacak şekilde"dir.⁶¹ Amerikan kamuoyunun Abdülkadir'e gösterdiği ilgi tam da bu atmosferde ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Başka bir yere gitmesine izin verileceği konusunda bir anlaşma yapmak suretiyle teslim alınan Abdülkadir'i ne Louis Philip ne de Şubat Devrimi serbest bırakmaya cesaret edebilmiştir. Fransa'daki esaret hayatından sonra nihayet Louis Napoleon tarafından serbest bırakılan Abdülkadir önce İstanbul'a gitmiş, Sultan Abdülmecit'le görüşmüş ve Bursa'ya yerleşmiştir. Ancak 1855'te Bursa'da yaşanan büyük deprem nedeniyle yeniden İstanbul'a ve oradan Paris'e dönmüştür. Bir Arap ülkesinde yaşamak için izin koparmaya çalışan Abdülkadir, nihayet, Fransızların ve Osmanlı Devleti'nin iznini alarak Şam'a yerleşmiştir.⁶² Yukarıda sözü edildiği gibi 1860'ta Şam'da olaylar çıkıp Hıristiyanlara saldırıldığında Abdülkadir büyük bir yararlılık göstermiş, gerek saklayarak gerekse kendisiyle birlikte Suriye'ye göç etmiş olan çok sayıdaki silahlı adamı vasıtasıyla müdahale ederek çok sayıda Hıristiyanı kurtarmıştır.

Abdülkadir Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki 93 Harbi (1877-1878) sırasında Osmanlı tarihindeki ilk ayrılıkçı Arap projesi olarak vasıflandırılabilir bir hareket tarafından kurulması tasarlanan bağımsız bir Arap devleti için en uygun devlet başkanı olarak görülmüş, çeşitli çekincelerle de olsa bu gizli projeyi kabul etmiştir.⁶³ Ancak savaştan Osmanlı Devleti'nin parçalanmadan

60 John Pickering, "Address at the First Annual Meeting", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 1, Sayı 1. (1843), s. 1-78.

61 Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, s.307

62 David Dean Commins, *Osmanlı Suriyesi'nde İslahat Hareketleri*, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul: Yöneliş Y., 1993, s.55.

63 Abdülkadir'in hayatının bu dönemi için bkz. Baktıaya, "19.Yüzyıl Arap Dünyasından Bir Portre: Emir Abdülkadir El-Cezayiri".

çıkması nedeniyle söz konusu proje hayata geçirilmemiştir. Abdülkadir 1883 yılında Şam'da ölmüş, 1968'te mezarı Cezayir'e taşınmıştır.

Şam'da çok sayıda Hıristiyan'ın yaşamını kurtarması, hayatındaki bazı önemli olaylar, 1870'lerde geçirdiği bir hastalık, 1883'teki ölümü.. bütün bu olaylar Amerika da dahil olmak üzere Batı'da gazeteler tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Kendi çağında yüzyılın en büyük, en etkili şahsiyetlerinden biri –ve bazılarına göre birincisi- olarak gösterilen, günümüzde ise pek tanınmayan Abdülkadir el Cezayiri asıl ününü elbette Fransa'ya karşı yürüttüğü direniş hareketine borçludur. Gerek bu direnişin dönemin en büyük karasal askeri gücü karşısındaki başarısı, gerekse Fransa'nın hem kuralı bir savaş yürütmesi hem de savaş dışında da sözünü tutmayan, centilmenlikten uzak davranışları Abdülkadir'e olan desteği ve ona duyulan sempatiyi artırmıştır. Uygarlık adına giriştiği katliamlar bir yana Fransa'nın yaptığı anlaşmalar ve verdiği sözlerle ilgili davranış tarzı en kibar şekilde “güvenliği onura tercih etmek” şeklinde ifade edilirken⁶⁴, verdiği sözleri tutan, yaptığı anlaşmalara sadık kalan ve ele geçirdiği esirlere iyi davranmasıyla bilinen Abdülkadir Fransa da dahil olmak üzere Avrupa kamuoyu nezdinde gittikçe kahramanlaşmıştır.

Atlantik ötesinde de Abdülkadir'in eş zamanlı olarak popüleritesinin arttığı görülmektedir. Amerika'daki bu ilgi gazete ve dergilerde çıkan yazılar, yayınlanan kitaplar dışında yeni kurulan bir şehre onun adının verilmesi, Abdülkadir adına beste yapılması, şiir yazılması gibi çok farklı şekillerde kendini göstermektedir. Cezayir'de yürütülen katliamlar elbette insani bir ilgiyi davet etmiştir. Ancak öte yandan Monroe doktriniyle Avrupa'yı kendi kıtalarından uzak tutmayı başarabilmiş olan ABD, dünyanın diğer yerlerinde protestanlığı yaymaya çalışırken Fransız desteğindeki Katoliklerle ve ticari ilişki kurma ya da kültürel nüfuz kurma konusunda Avrupa'nın bütün büyük güçleriyle gittikçe daha çok karşı karşıya gelmektedir. Aynı gazete ya da derginin sayfalarında “Amerikanizm” ile emperyalizm, Amerikan uygarlığı ile Avrupa uygarlığı, emperyalizm ile liberalizm vb gibi Avrupa'yla Amerika'yı kıyaslayan ikilemelere yer verilen çok sayıda yazının da yer alması elbette tesadüf değildir.

Bu anlamda Abdülkadir'in bir kült haline gelmesi, katliamlara karşı duyulan insani bir tepkinin yanında Amerika'da oryantalist literatürü doğuran ve gittikçe artan genel siyasi ve ekonomik bir ilginin ve Avrupa'nın çeşitli güçleriyle çeşitli alanlarda ortaya çıkmakta olan rekabetin de ilginç bir sonucu olarak nitelendirilebilir.

64 “Abd-el-Kader”, *The New York Times*, 25 Şubat 1873.

Kaynakça

-“Abd-el-Kader-Londonberry-Louis Napoleon”, *Little’s Living Age*, cilt 35, sayı 437, 2 Ekim 1852, s.40-42.

-Aggoun, L.- Rivoire, J., “Prologue: Les trois guerres d’Algérie: 1830-1848 : une logique génocidaire”, *Françalgerie: Crimes et Mensonges d’Etats: Histoire Secrete, Dela Guerre d’Independance a la «Troiseme Guerre » d’Algerie*, <http://www.algeriawatch.org/fr/article/mil/francalgerie/prologue.htm>, 01.08.2004.

-“Algeria”, *Little’s Living Age*, cilt 10, Boston, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1846, s.240-244.

-Anderson, M. Smith, *Doğu Sorunu (1774-1923): Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Y., 2001.

-Baktıaya, Adil, “19.Yüzyıl Arap Dünyasından Bir Portre: Emir Abdülkadir El-Cezayiri”, *Bilgi ve Bellek*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Y., Yaz 2004, ss.197-210.

-Bigger, Jeff, “A Town in USA Named after a Muslim Revolutionary”, *Pacific News Service*, 19 Kasım 2001, <http://www.chowk.com/>, 23 Eylül 2004.

-Bin Tallal, El Hasan, *Christianity in the Arab World*, London: Arabesque Int., 1995.

-Brockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara:TTK, 1992.

-“Catching Abd-el-Kader”, *Little’s Living Age*, cilt IX, Nisan-Mayıs-Haziran 1846, s.96-97.

-“Civilization: American and European”, *The American Review: A Whig Journal of Politics, Literature, Art and Science*, *Civilization: American and European*, cilt IV, 1846, s.37.

-Commins, David Dean, *Osmanlı Suriyesi’nde Islahat Hareketleri*, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul: Yöneliş Y., 1993.

- Danziger, Raphael, *Bir Başkaldırının Anatomisi*, Çev. Tuba Elgün, İstanbul: Akabe Y., 1998.
- de Tocqueville, Alexis, *Writings on Empire and Slavery*, haz. Jennifer Pitts, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.
- “Elkader”, Clayton co., *Iowa Town & Village Histories*, <http://www.rootsweb.com/~iaclayto/1882/elkader.htm>, 31.05.2004
- Erhan, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Everard, Clieve, “Jugurth and Abd-el-Kader”, *Bentley's Miscellany*, Sayı 20, 1846, ss.82-91.
- “Explore Elkader-Iowa”, <http://www.elkader-iowa.com/history.htm>, 31.05.2004
- Flournoy, F.R., “Political Relations of Great Britain with Morocco, from 1830 to 1841”, *Political Science Quarterly*, Cilt 47, No. 1, Mart 1932, ss.27-56.
- “Foreign Miscellany”, *The American Review*, cilt 7, New York, 1848, s.343-344.
- Grandmaison, Olivier Le Cour, “Torture in Algeria: Past Acts that Haunt France: Liberty, equality and colony”, *Le Monde Diplomatique*, Haziran, 2001. (<http://mondediplo.com/2001/06/11torture2>, 31.05.2005)
- Headrick, Daniel R., “The Tools of Imperialism: Technology and the Expansions of European Colonial Empires in the Nineteenth Century”, *The Journal of Modern History*, Cilt 51, No. 2, Haziran 1979, s.231-263.
- Hugo, Victor, *Oeuvres Complètes de Victor Hugo: Poésie. IV, Les Châtiments*, J. Hetzel, A. Quantin, Paris, 1881.
- King, John, “Arms and the Man: Abd el-Kader”, *History Today*, Ağustos 1990, ss.22-28.

-Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 2.Bs., İstanbul: Arba Y.,1991.

-Köprülü, Orhan, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, Cilt LI, Sayı 200, Ankara: TTK, 1987, s.927-944.

-*Journal of the Senate*, 9 ve 20 Aralık 1851.

-Lapidus, Ira M., *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam*, çev: İ. Safa Üstün, İstanbul: MÜİFVY, 1996.

-Library of Congress "Country Studies: Algeria", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/cshome.html>

-*Littell's Living Age*, Cilt 4, Ocak, Şubat, Mart 1845, s.391-392.

-*Littell's Living Age*, Cilt 4, Ocak, Şubat, Mart 1845, s.733-736.

-*Littell's Living Age*, cilt 10, Temmuz, Ağustos, Eylül, 1846, s.184.

-Manceron, Gilles, "Victor Hugo et la colonisation de l'Algérie", <http://ldhtoulon.net/spip.php?article138>, 14.12.2004.

-Nimtz, August, "Class struggle under 'Empire': in defence of Marx and Engels", *International Socialism Journal*, International Socialism, Sayı 96, Kış 2002. (<http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj96/nimtz.htm>, 31.05.2004)

-Noushi, André, "Sömürgecilik Döneminde Kuzey Afrika", *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev: Yusuf Yazar, Cilt 3, ss.187-198.

-Pickering, John, "Address at the First Annual Meeting", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 1, No. 1. (1843), ss. 1-78.

-Pitts, Jennifer, "Introduction", Alexis de Tocqueville, *Writings on Empire and Slavery*, içinde haz. Jennifer Pitts, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, s.ix-xxxviii.

-Raymond, Andre, "Sömürge Öncesi Dönemde Kuzey Afrika", *İslam Tarihi: Kültür ve Medeniyeti*, cilt 3 içinde P.M. Holt, A.K.S. Lambton, B. Lewis, çev: H. Aktaş, İ. Pamuk vd, İstanbul, Kitabevi, 1997, s.155-186.

-Reilly, James A., "Damascus Merchants and Trade in the Transition to Capitalism", *Canadian Journal of History*, Cilt 27, Sayı 1, Nisan 1992, s.2-28. (Çevrimiçi), <http://epnet.com/ehost>, 29.03.2002.

-Said, Edward W., *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, çev: Berna Ünler, İstanbul:Metis Y., 1999.

-Tibawi, Abdullatif L., *American Interest in Syria: 1800-1901: A Study of Educational, Literary and Religious Work*, Oxford: Clarendon Press, 1966.

-"The Arabs and Abd-el-Kader at Amboise", *Bentley's Miscellany*, cilt 31 (1852), s.259.

-"The French in Algiers", *The United States Democratic Review*, cilt 16, sayı 84, Haziran 1845, s.614-615.

-"The French in Algeria", *Littell's Living Age*, cilt 6, sayı 64, 2 Ağustos 1845, s.243.

-"The War in Algeria", *Littell's Living Age*, Boston, Nisan-Mayıs-Haziran 1853, s.237

-Viereck, J.C., *Abdel Qadir's Quick Step*, Philadelphia: A. Fiot, 1844.
